

Ίολη Πατέλλη

Σχόλιο στην εισήγηση του Νίκου Λύγελη
“Κριτική Φιλοσοφία”

Συμφωνῶ μέ τόν εἰσηγητή Νίκο Λύγελη ὅτι ἡ φιλοσοφία σήμερα θά πρέπει νά εἶναι κανονιστική, κριτική, καί νά ἐλέγχει τίς ἐπιστήμες ὡς πρός τή μέθοδο, τίς προϋποθέσεις τους, τίς ἀξίες τους, κτλ. Κι ἐπομένως, ἡ φιλοσοφία δέν θά πρέπει νά χρησιμοποιεῖ τήν ὅποιαδήποτε μέθοδο τυχαίνει νά χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπιστήμες, οὔτε νά δέχεται ἀβασάνιστα τά συμπεράσματά τους προκειμένου νά συνθέσει στή βάση τους μιá γενική εἰκόνα τοῦ κόσμου – ὅπως διδάσκει ὁ Quine.

Πιστεύω, ὅμως ὅτι μιá φιλοσοφία στήν παράδοση τοῦ νεοθετικισμοῦ καί τοῦ Popper δέν εἶναι κανονιστική, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant, πρός τήν ὁποία προσομοιάζεται ἄμεσα ἡ νεοθετικιστική καί ἔμμεσα ἡ ποπεριανή, εἶναι. Οἱ τυχόν ὁμοιότητες τους μέ τήν καντιανή φιλοσοφία δέν ἀναιροῦν αὐτή τή θέση – ὅπως θά ὑποστηρίξω. Θά ἤθελα νά σταθῶ στίς διαφορές μεταξύ τοῦ Kant ἀπό τή μιá μεριά, καί τοῦ νεοθετικισμοῦ ἢ Λογικοῦ Θετικισμοῦ καί τοῦ Popper ἀπό τήν ἄλλη, προκειμένου νά ὑποστηρίξω ὅτι ἂν τό ζητούμενο εἶναι μιá κριτική, κανονιστική φιλοσοφία, ὅπως ὄντως εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant, τότε τό ζητούμενο δέν εἶναι μιá νεοθετικιστική ἢ μιá ποπεριανή φιλοσοφία. Ἐν ὀλίγοις, πιστεύω ὅτι οἱ διαφορές μεταξύ τοῦ Kant καί τοῦ νεοθετικισμοῦ/Popper εἶναι πιό σημαντικές καί οὐσιαστικές ἀπό τίς ὁμοιότητές τους. Οἱ διαφορές αὐτές δείχνουν ὅτι κριτική καί κανονιστικότητα δέν ἀπαντᾶται στή νεοθετικιστική/ποπεριανή παράδοση.

Πρῶτα πρῶτα ἄς πάρουμε τό θέμα τῶν καντιανῶν κατηγοριῶν καί τῶν θετικιστικῶν γλωσσῶν. Καί ὁ Kant καί οἱ Λογικοί Θετικιστές δέχονται ὅτι δέν ὑπάρχει μιá πραγματικότητα πού συλλαμβάνουμε ἄμεσα (ἐδῶ βέβαια ἀναφέρομαι στόν ὕστερο Λογικό Θετικισμό). Στήν περίπτωση τοῦ Kant ἡ πραγματικότητα συγκροτεῖται ἀπό τίς ἰδέες/ἀξίες, ἀπό κανονιστικά πρότυπα/νόρμες. Ἐνῶ στή περίπτωση τοῦ νεοθετικισμοῦ ἡ πραγματικότητα συγκροτεῖται γλωσσικά. Παρόλη αὐτή τήν ἐπιφανειακή ὁμοιότητα, ὑπάρχουν σημαντικές διαφορές ὡς πρός αὐτό τό σημεῖο μεταξύ τῶν διδασκαλιῶν τῶν Λογικῶν Θε-
ΛΕΥΚΑΛΙΩΝ 14/1, Ὀκτώβριος 1995 – © «Λαίδαλος» - I. Ζαχαρόπουλος Λ.Ε., Ἀθήνα

τικιστῶν καί τοῦ Kant οἱ ὁποῖες ὑπονομεύουν τίς κανονιστικές ἀξιώσεις τῶν πρώτων.

Ἄς ἀρχίσουμε μέ τούς Λογικούς Θετικιστές. Σύμφωνα μέ αὐτούς, δέν ὑπάρχει ἓνα ἀπόλυτα δεσμευτικό γλωσσικό πλαίσιο πού συγκροτεῖ τήν πραγματικότητα, καί ἰδιαίτερω τήν ἐπιστημονική. Ὑπάρχουν πολλά ἐναλλακτικά τέτοια πλαίσια καί ἡ ἐπιλογή μεταξὺ τούσ εἶναι αὐθαίρετη κατὰ τοῦτο: γίνεται βάσει κάποιων πραγματιστικῶν κριτηρίων· τὰ πραγματιστικά αὐτά ὁμοῦς κριτήρια –ὡς ἀξίες– δέν ἐπιδέχονται θεμελίωσης, καθότι σύμφωνα μέ τούς Θετικιστές οἱ ἀξίες δέν εἶναι θεμελιώσιμες, εἶναι ὑποκειμενικές, ἐκφράζουν συναισθήματα, δέν ἔχουν ἀξίωση ἀντικειμενικότητας, κτλ. Αὐτό σημαίνει ὁμοῦς ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι σχετική πρός τή γλώσσα πού θά χρησιμοποιήσουμε γιά νά τήν περιγράψουμε καί ἡ γλώσσα αὐτή σχετική πρός τίς ἀξίες μέ κριτήριο τίς ὁποῖες θά τήν ἐπιλέξουμε – ἀξίες οἱ ὁποῖες ἐντέλει τίθενται αὐθαίρετα καί ἔχουν τή βάση τους στή συναίνεση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. Σύμφωνα μέ τόν Kant, ἀντίθετα, οἱ κατηγορίες εἶναι ἀπόλυτα δεσμευτικές καθότι θεμελιωμένες. Δέν ὑπάρχουν ἐναλλακτικά κατηγοριακά πλέγματα τὰ ὁποῖα μπορούμε νά χρησιμοποιήσουμε κατὰ τή συγκρότηση τῆς πραγματικότητας. Συνεπῶς δέν ὑπάρχουν καί ἐναλλακτικές, πραγματικότητες. Ἡ πραγματικότητα δηλαδή δέν εἶναι σχετική πρός κατηγοριακά πλέγματα.

Ἐπιστρέφοντας πάλι στούς Λογικούς Θετικιστές, βλέπουμε ὅτι οἱ γλώσσες μέ τίς ὁποῖες συγκροτοῦνται οἱ διάφορες ἐπιστημονικές κυρίως πραγματικότητες εἶναι ἀποκαθαρμένες ἀπό κάθε ἀξιακό στοιχεῖο. Κι αὐτό διότι, σύμφωνα μέ τήν ἐπαληθευτική θεωρία τοῦ νοήματος πού ἀποδέχονται οἱ Λογικοί Θετικιστές, οἱ ἀξιολογικές προτάσεις, ὡς μή ἐπαληθεύσιμες, στεροῦνται νοήματος, κι ἔτσι δέν μπορούν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά γνωστικούς, κι ἐπομένως καί γιά ἐπιστημονικούς, σκοπούς. Αὐτό σημαίνει, ὁμοῦς, ὅτι ἡ πραγματικότητα πού συνιστᾷ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης δέν εἶναι ἀξιακά συγκροτημένη. Κι ἐπομένως δέν μπορεί νά γίνει ἀντικείμενο κριτικῆς ἐπεξεργασίας καί ἀξιολόγησης, παρά μόνον ἐξωτερικά καί βάσει ἀθεμελιώτων ἀξιών.

Ὁ Kant, ἀντίθετα, δέχεται ὅτι ἡ πραγματικότητα – καί κυρίως ἡ ἐπιστημονική – διαμεσολαβεῖται ἢ καί συγκροτεῖται (αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τό πῶς θά νοήσουμε τίς ρυθμιστικές ἰδέες ἀρχές) ἀπό ἀξίες. Αὐτό ἰσχύει καί γιά τίς φυσικές ἐπιστήμες, ἀλλά πολύ περισσότερο γιά τίς κοινωνικές. Ὁ Kant θέτει καί θεμελιώνει ἓνα πολύπλοκο σύστημα θεωρητικῶν καί πρακτικῶν ἰδεῶν ἀξιών πού ρυθμίζει τή σύνολη ἐπιστήμη, δηλαδή καί τή διαδικασία, τή μέθοδο, καί τό ἀντικείμενό της, καί τό ἐνοποιεῖ. Πρόκειται φυσικά γιά ἓνα δεσμευτικό πλαίσιο ἀξιών, τό ὁποῖο σχηματικά ἔχει ὡς ἑξῆς:

Πρῶτον, ὑπάρχουν οἱ θεωρητικές ἀξίες – ἡ ἰδέα τῆς συστηματικότητας τῆς φύσης πού ρυθμίζει τήν ἐπιστήμη προτρέποντας τόν ἐπιστήμονα νά νοήσει καί νά διερευνήσει τή φύση ὡς ἔάν νά ἀποτελοῦσε ἓνα συστηματικό ὅλο ὁμοιοτήτων καί διαφορῶν ἐνοποιημένων ὑπό μία ἀρχή – καί προτρέπει ἐπομένως τόν ἐπιστήμονα νά νοήσει καί νά διερευνήσει τή φύση ὡς ἔάν νά ἦταν ἐμ-

πρόθετη κατασκευή – κατασκευή έπομένως που αποβλέπει στην πραγματοποίηση σκοπών. Οί σκοποί αυτοί είναι οί σκοποί της καντιανής πρακτικής φιλοσοφίας.

Έτσι, αυτή ή ιδέα της τυπικής, συστηματικής, σκοπιμότητας της φύσης παραπέμπει σέ πρακτικές αξίες και αποτελεί συνδετικό κρίκο μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού.

Τώρα, στίς πρακτικές/κοινωνικές επιστήμες, ρυθμιστική ιδέα αποτελεί τελικά ή ήθικότητα, αλλά πιο άμεσα οί πολιτικές αξίες της ελευθερίας, της ισότητας, της κριτικής/διαλόγου, κτλ. Ο διάλογος μεταξύ ελεύθερων, ίσων ατόμων είναι όρος για να υπάρχει επιστήμη που μεταφέρεται στό αντικείμενο της επιστήμης. Αυτό σημαίνει ότι γεγονότα, θεσμοί, πράξεις, νοούνται και διερευνώνται από μιá διττή σκοπιά: από τήν αιτιακή-μηχανιστική σκοπιά – όποτε υπάγονται στό καντιανό θεωρητικό κατηγοριακό πλαίσιο – και από τήν τελεολογική σκοπιά της ισότητας, της ελευθερίας, κτλ. – όποτε ελέγχονται και κρίνονται, αξιολογούνται, από τή σκοπιά αυτών των αξιών.

Τό καντιανό πλαίσιο αξιών παρέχει δεσμευτικά, θεωρητικά και πρακτικά, κριτήρια για τήν ένταξη γεγονότων στην (επιστημονική) πραγματικότητα, και για τήν αξιολόγησή τους. Παρέχει κριτήρια για τόν έλεγχο και τήν κριτική της επιστήμης, της διαδικασίας απόκτησης γνώσης, και της πραγματικότητας, κι έπομένως κριτήρια για τήν αλλαγή της.

Τώρα, άς έρθουμε στόν Popper και τό κριτήριο της διαψευσιμότητας. Η διαψευσιμότητα είναι ένα έντελώς φορμαλιστικό, τυπικό κριτήριο. Τό πόσο φορμαλιστικό είναι αυτό τό κριτήριο φαίνεται από τό έξής: άν δεχθούμε, όπως διδάσκει ό Popper και όπως είναι γενικά αποδεκτό, ότι ή παρατήρηση είναι θεωρητικά φορτισμένη, και ότι έπομένως δέν υπάρχουν τά αντικειμενικά, θετικά δεδομένα στα όποια βασίζονται οί θετικιστικές επιστημολογίες, τότε τό ότι μιá θεωρία Θ είναι διαψεύσιμη και έχει ένδεχομένως διαψευσθεί από μιá παρατήρηση Π, δέν συνεπάγεται, βάσει τοῦ κριτηρίου διαψευσιμότητας, ότι θα πρέπει να θεωρήσουμε τή Θ ψευδή και τήν Π αληθή. Τό κριτήριο διαψευσιμότητας άπλως μās προτρέπει να βρίσκουμε αντιφάσεις. Σ' αυτό συνίσταται ή κριτική μέθοδος τοῦ Popper ή όποία μās προτρέπει να άσκούμε κριτική, δηλαδή να βρίσκουμε αντι-επιχειρήματα σέ κάποιο έπιχείρημα, δέν μās παρέχει όμως κριτήρια για να λύνουμε τίς αντιφάσεις που προκύπτουν – δεδομένου ότι ό Popper διδάσκει ότι τίποτα δέν είναι θεμελιώσιμο. Η ιδέα, δηλαδή, ότι τά πάντα υπόκεινται και θα πρέπει να υπόκεινται σέ κριτική έχει ως αποτέλεσμα ή κριτική να καθίσταται αυτοσκοπός και να αναιρεί έτσι τή λειτουργία της. Στην περίπτωση ειδικά της κριτικής μιās επιστημονικής θεωρίας, ό Popper δέν μās λέει γιατί, βάσει ποιων κριτηρίων, θα πρέπει να θεωρήσουμε ψευδή τήν έν λόγω θεωρία και αληθή τή θεωρία βάσει της όποίας συγκροτείται ή παρατήρηση που τή διαψεύδει. Τά κριτήρια αυτά, στόν βαθμό που ό Popper, αντίθετα μέ τόν Kant, δέν διαθέτει μιá αξιολογία, δηλαδή μιá θεμελιωμένη θεωρία των αξιών, δέν μπορεί παρά να τίθενται αυθαίρετα, και να οδηγούν σέ κάποια μορφή σχετικισμού. Και πράγματι ό Popper, ένω αντιμάχεται τόν σχετικισμό, δέχεται τή συμβατικότητα και τό αυθαίρετο

τῶν κριτηρίων. Τά κριτήρια εἶναι συμβατικά στό μέτρο πού ἡ συναίνεση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος συνιστᾷ κριτήριο τῆς ἀντικειμενικότητος ἐνός δεδομένου, ἐνῶ εἶναι αὐθαίρετα στό μέτρο πού ἡ ἐπιλογή ἀξιῶν βασίζεται σέ ἀθεμελίωτη ἀπόφαση. Ἡ κανονιστικότητα, δηλαδή, τοῦ Popper ὑποβαστάζεται ἀπό τήν ἔλλειψη κανονιστικότητος.

Ἔτσι, στήν περίπτωση τοῦ Popper, ὅπως καί στήν περίπτωση τῶν Λογικῶν Θετικιστῶν, ἡ ἐπιλογή θεωρίας εἶναι ἐντέλει ζήτημα σύμβασης. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ κανονιστικός χαρακτήρας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἄπλῶς φαινομενικός καί κρύβει τήν οὐσιαστική ἔλλειψη κανονιστικότητος πού ἀπορρέει ἀπό τό γεγονός ὅτι καί οἱ Θετικιστές καί ὁ Popper δηλώνουν ἀδυναμία θεμελίωσης ἀξιῶν. Ὡς πρὸς αὐτό, ὁ Quine εἶναι πιό συνεπής: θεματοποιεῖ τό ἀθεμελίωτο τῶν ἀξιῶν καί ἀποδέχεται τίς συνέπειές του: δηλώνει ὑπέρμαχος μιᾶς μή κανονιστικῆς φιλοσοφίας.